

Hagai Boas, Yael Hashiloni-Dolev, Nadav Davidovitch, Dani Filc, and Shai J. Lavi (Eds.). **Bioethics and biopolitics in Israel: Socio-Legal, political, and empirical analysis**. Cambridge University Press. 2018. 324 pages

ביקורת ספרים

לימור מעודד דנון*

הספר *Bioethics and biopolitics in Israel* הוא אוסף עשיר של מחקרים רבת-חומיים, אמפיריים ותאורטיים המספקים מבט מורכב וביקורתי על יחסי הכוח/ידע במערכת הביו-רפואית, החוקית, הפוליטית והסוציו-תרבותית בישראל, ובעיקר על הקשר האינטימי שבין כוח לידע. עורכי הספר, חגי בועז, יעל השילוני-דולב, נדב דוידוביץ', דני פילק ושי לביא, מבקשים להתמודד עם שאלות הקשורות לעקרונות ולגבולות המוסר הבריאותי-גופני בפוליטיקה הבריאותית בישראל. אין מילה בעברית לביואתיקה, כפי שמוסבר בפרק המבוא (עמ' 16); ה"ביו" (הביולוגי) וה"אתיקה" (המוסרי) הם מינוחים זרים לשפה השמית. לכן הספר מקבץ גישות פרשניות ביקורתיות המתרגמות את הביואתיקה המערבית לביואתיקה הישראלית ומשוות ביניהן.

הספר נע בין שני צירים אנליטיים הקשורים זה לזה. הציר הראשון הוא השימוש בביופוליטיקה כבנקודת מוצא לבחינת סוגיות ביו-אתיות. במובן הפוקויאני, הביופוליטיקה היא הפוליטיקה של ניהול חיי האוכלוסייה, כלומר פרקטיקות של כוח/ידע המופעלות על ידי המדינה – מערכת החוקים, בשיתוף פעולה עם המערכת הביו-רפואית. המחקרים המוצגים בספר ממחישים לקוראים את טשטוש הגבולות בין היבטים של חוק, דת וביו-רפואה בישראל, וכן את טשטוש הגבולות שבין הזכות לאוטונומיה גופנית ובין הנורמות והצרכים התרבותיים והמשפחתיים. האינדיבידואליות והאוטונומיה, הנמצאות במקוד השיח הביואתי המערבי, מאתגרות ומעורערות לאורך הספר מהפרספקטיבה הביופוליטית של הכותבים. הציר השני הוא אפיונה של הביואתיקה הישראלית: התנאים ההיסטוריים, הסוציו-פוליטיים והתרבותיים בישראל שהביאו למשל להיווצרותה של אתיקה רפואית שונה מזו המערבית הליברלית, הסיבות לכך שהשימוש בטכנולוגיות פריון הפך לברירת מחדל בישראל, והאופן שבו יצרה ישראל קהילות גנטיות הקושרות בין מחלות גנטיות לאתניות.

המאמרים בספר מחולקים לשלושה שערים: "ביואתיקה כביופוליטיקה", "משפחתיות ורבייה", "והאם ישראל היא מקרה יוצא דופן". אך למעשה, המחקרים המרתקים והחשובים בספר קשורים זה לזה בדרכים שונות, וזוהי חלוקה אפשרית אחת מיני רבות. למשל, הביופוליטיקה של המוות היא תמה שדרכה אפשר ללמוד על שיחים תרבותיים, חוקים רפואיים על אודות המוות בישראל. מחקרם של נילי קרקוראיל ורועי גילבר מתאר כיצד

* ד"ר לימור מעודד דנון, הפקולטה לרפואה בצפת, אוניברסיטת בראילן

רופאים, בהתמודדותם עם מטופלים הנוטים למות וכן עם הדילמות המוסריות בישראל כלפי המתת חסד, ניגשים לסוגיה זו במציאות הקלינית היומיומית דרך האינטראקציה עם המטופלים ובני משפחותיהם ודרך פרקטיקות תקשורת שמתאימות למצבם של המטופלים. ורדית רביצקי ויערית בוקק־כהן בוחנות את העמדות של הורים וחיילים כלפי לקיחת זרע לאחר המוות ומראות כיצד הציפיות המשפחתיות להמשכיות קשר הדם המשפחתי וההתייחסות באות לידי ביטוי באופי המתירני של פרקטיקה זו בישראל. חגי בועז ושי לביא מתמקדים בקשר ההדוק והבעייתי שנוצר בישראל בין הגדרתו של מוות מוחי ובין תרומת איברים. מחקרם של חיים חזן ורחל רומברג, החותם את הספר, עוסק גם הוא בכיפוליטיקה של המוות: נושא הוא מקרי התאבדות בישראל, התגובה הציבורית למקרים אלו והאופי הייחודי של התאבדות ישראלית, הנע בין בושח לביוש (shaming).

תמה נוספת הקושרת בין המחקרים השונים היא האופן שבו הנורמות והערכים בחברה הישראלית, הסכסוך הישראלי-פלסטיני והשיח הביורפואי שזורים זה בזה ומזינים זה את זה ואת מקומם של מרחבי ההתנגדות. דרך תמה זו אפשר לבחון תוכניות של בריאות הציבור כמו מוכנות אזורית מפני מגפות ומחלות מזהמות, כפי שעולה במאמרם של נדב דוידוביץ' ובנימין לנגר. מאמר זה רלוונטי ביותר בימים טרופים אלו של קורונה, והוא מאפשר ללמוד על הפוליטיזציה של מגפת הקורונה ועל הבעייתיות שבהתמודדות האזורית והמקומית עם מגפות. כמו כן, אפשר ללמוד ממנו עד כמה תוכניות אלו מניחות כי מדינות מעוניינות לשתף פעולה באופן שווה ומנותקות מהמורכבות ומיחסי הכוח המתקיימים בין ישראל לפלסטינים, המתבטאים למשל בהשלכות הכיבוש על בריאותם, תנועתם וכלכלתם של הפלסטינים. דוידוביץ' ולנגר מציעים לאמץ את גישתו של דני פילק (המוצגת בפרק השני בספר), הגישה הרפובליקנית השוויונאית שלפיה מרחבי התנגדות קהילתית פועלים לצד שוויון וסולידריות. פילק טוען כי בני האדם הם יצורים קהילתיים ופוליטיים שצריכים להשתתף באורח פעיל בהחלטות פוליטיות הקשורות לחייהם, דרך חתירה אל הטוב המשותף. פילק, ויואב קני במאמר נפרד, מתארים את שביתת הרעב של אסירים פלסטינים כפרקטיקה שחרור קולקטיבית פוליטית גופנית. מאמרים נוספים בספר החוברים אל התמה שהצעת, שאפשר לכנותה "קהילתיות, גזענות והתנגדות בשיח הביורפואי", הם מאמרה של שגית מור, העוסקת בגישה הביואתית "שום דבר עלינו בלעדינו" בהקשר של ההתמודדות הפוליטית-חברתית של אנשים עם מוגבלויות בישראל; מאמרו של אביעד רוז, המנתח את מודל איסוף המידע הגנטי בישראל ואת ההלימה בין מחלות גנטיות לקטגוריות של קהילתיות, אתניות ודתיות – נושא שמעלה שאלות הקשורות לגבול שבין גנטיקה קהילתית לפרקטיקות של אאוגניקה חדשה-ישנה; מאמרה של הדס זיו, הבוחנת גזענות במסד הרפואי הישראלי דרך מקרים שנויים במחלוקת מבחינה ציבורית; וכן מאמרה של הימת זועבי, המתאר את חוויותיהן של נשים פלסטיניות המתמודדות עם טיפולי פוריות בישראל.

המשפחה והמשפחתיות, שמיוחס להן ערך אידאולוגי רב בניתוח הביופוליטי והביואתי בחברה הישראלית, דומיננטיות מאוד בספר. על פי רוב, מוסד המשפחה וצרכיו נתפסים אצל הכותבים בספר כהולמים את הצרכים הקהילתיים והמדינתיים הישראליים הרחבים יותר, ואלו משתקפים במדיניות הפיריון והילודה בישראל. קשר הדם, השבטיות, המשפחתיות, הם המנוע המאיץ את הפיתוח והשימוש הרווח בטכנולוגיות פיריון. דוד הד (תשע"א) מסביר כיצד טכנולוגיות אלו הולמות את מצוות פרו ורבו ואת קדושת החיים בתרבות היהודית: לפי מצווה

ביקורת ספרים

זו האדם הוא שותף פעיל בתהליך הבריאה האנושית (הנעשית בצלם האל). לכן טכנולוגיות פריין, IVF ואבחון גנטי למיון עוברים נתפסות בהלכה כחלק בלתי נפרד מתהליך הבריאה. אך כיצד ערך קדושת החיים מתיישב עם הפלות סלקטיביות גבוהות בישראל? לפי הד, הבדיקות הגנטיות שנעשות לפני ההיריון עצמו מתיישבות עם פרקטיקת הבריאה של האדם בצלם האל, ולכן אגודת דור ישרים, למשל, שמציעה אבחונים גנטיים של צעירות וצעירים חרדים והתאמת שידוכים, מבקשת למנוע מראש היריון עם עוברים הנושאים מחלות גנטיות. הפלות סלקטיביות, אם כך, נעשות בעיקר אצל חילונים ומסורתיים, ופחות בקרב האוכלוסייה החרדית. יעל השילוני-דולב מתארת הן את השכיחות הגבוהה של הפלות סלקטיביות בישראל והן את השימוש המתירני בטכנולוגיות פריין ליצירת עוברים שיתאימו לתרומות איברים לאחאים במשפחה. היא עוסקת גם בשימוש בזרע של אדם מת, לפי דרישות הוריו ובת זוגו, גם כאשר האדם לא הסכים לכך מפורשות. הביואתיקה הליברלית מתמקדת באינדיבידואליזם, בזכות לאוטונומיה, לפרטיות, להסכמה מדעת; אך בישראל מטושטשים הגבולות בין הגוף הפרטי למשפחה ולמדינה, ולכן הגדרות החיים והמוות, הפוריות והעקרות תלויות במידה רבה בדינמיקה המשפחתית ובנטייתה. הביואתיקה הישראלית, כפי שעולה מתוך מאמרי הספר, מתייחסת לערכי המשפחה ולרצונותיה דרך פריזמה של דת ואידאולוגיה, מעל לזכויות האינדיבידואליות של הפרטים בה. למעשה, המשפחה היא גוף בפני עצמו, יחידה שיוכית, אורגנית, אשר במידה רבה פועלת כהרחבה של צורכי המדינה, התרבות או הדת.

עם זאת, הקמת משפחה אינה ברורה מאליה לכלל הציבור הישראלי, למשל עבור זוגות הומוסקסואליים הנאבקים לממש את הזכות להורות. חוק הפונדקאות הקיים מפלה גברים הומואים ומאפשר לזוגות הטרוסקסואליים ולנשים לעבור הליך פונדקאות. בפברואר 2020 פסק בג"ץ (ירון ואחרים, 2020) כי חוק הפונדקאות מפלה ומחריג הומואים ודרש מהמדינה לשנות את החוק בהקדם. המתח בין הצורך לממש את הזכות להורות ובין המדינה מאפשר לסוכנויות פונדקאות למלא את הצורך הזה אך באופן שמנצל נשים, כפי שמראה מחקרן של עדי מורנו וחרדה איל. במאמרן הן מנתחות את הפרקטיקות השיווקיות של סוכנויות הפונדקאות, אשר הופכות את ערך המשפחה לאובייקט מסחרי תוך ניצול גופן וזכויותיהן של פונדקאות. אך הספר אינו מתייחס להתנגדויות הקיימות בישראל למשפחתיות שאינה מבוססת על קשרי דם, דרך אימוץ למשל, או למשמעות של משפחתיות ללא ילדים (אנשים החיים למשל בזוגיות ובוחרים לא להביא ילדים).

שלא כמו בספרות הקיימת על ביו-אתיקה, המבוססת על נקודת מבט ליברלית אוניברסלית, נקודות המבט הביו-פוליטיות בספר זה מאפשרות העמקה והרחבה של סוגיות ישנות-חדשות שהביו-אתיקה עוסקת בהן (אאווגניקה, הגדרת החיים והמוות, טכנולוגיות פריין, אוטונומיה גופנית ועוד). פרספקטיבה ביו-פוליטית אינה מתעלמת מהמתחים ויחסי הגומלין המתקיימים בין ערכים סוציו-תרבותיים, המדינה, הטכנולוגיה הביו-רפואית, הפרופסיה הביו-רפואית והסובייקטים הגופניים. כך, ספר זה מעלה תרומה משמעותית לחוקרים העוסקים בתחומים אלו, אך במיוחד בימים אלו הוא מיועד לכל מי שנאבק למען בריאותו ובריאות משפחתו, למען אוטונומיה גופנית שוויונית, וכן לכל מי שמבקש לשנות ולאתגר את הקשרים הפוליטיים-כלכליים במערכת הבריאות הישראלית וליצור אלטרנטיבות שוויוניות אזוריות.

מקורות

הד, דוד. (תשע"א). פרו ורבו: הבסיס לאתיקה של הולדה ועיצוב גנטי. משפט רפואי וכיו-
אתיקה, 4, 15-36.
ירון, לי, נטעאל בנדל ויהונתן ליס. (2020, 27 בפברואר). בג"ץ קבע כי יש לאפשר לזוגות חד-
מיניים להביא ילדים בהליך פונדקאות. הארץ.